

lar taşıyan ve bir şeytandan haber alan bilgi olarak takdim etmektedir (Taylor, s. 103).

Müslümanlar, Grekçe ve Süryânîce'den Arapça'ya yapılan tercümeler esnasında Eflâtun'un *Phaidon*, *Kriton*, *Timaios*, *Kanonlar* (*Nomoi*) ve *Devlet* (*Politeia*) diyalogları, ayrıca Huneyn b. İshak'ın *Nevâdirü'l-felâsife*'si ve Geç Helenistik dönemde yazılan birtakım yazılar kanalıyla Sokrat'ı tanıdıklarından çok farklı bir Sokrat figürü ortaya çıkmaktadır. Huneyn ile çağdaş olan ilk İslâm filozofu Kindî bu konuda *Sokrat'ın Faziletine Dair Bilgi*, *Sokrat'ın Sözleri Üzerine*, *Sokrat ile Archigenes Arasında Geçen Diyalog*, *Sokrat'ın Ölümü Hakkında* ve *Sokrat ile Harranlılar Arasında Geçen Tartışma* başlıklı beş eser kaleme almış, fakat bunların hiçbirini günümüze ulaştırmamıştır (Ya'kûb b. İshak el-Kindî, s. 80). Başlangıçta ve sonraki dönem biyografi kitaplarında genellikle Sokrat maddî olan hiçbir şeye değer vermeyen, yersiz yurtsuz, bir küp içinde yaşayan, devlet adamlarını yüzlerine karşı hiç çekinmeden eleştiren ve putlara tapanlarla mücadele eden bir zâhid ve bir vâiz şeklinde tasvir edilir (İbn Cülcül, s. 30-31; Sâid el-Endelüsî, s. 25; İbn Fâtik, s. 82-91; İbnü'l-Kıftî, s. 197-205; İbn Ebû Usaybia, s. 70-76; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, s. 107-116). Bu nitelikleriyle Sokrat bir örnek ve önder filozof tipini temsil etmektedir. Nitekim hekim ve filozof Ebû Bekir er-Râzî'nin yaşantısının Sokrat'a benzemediği için filozof olamayacağı ileri sürülünce kendini savunmak üzere kaleme aldığı *Filozofça Yaşama* adlı eserinde, "Sokrat hakkında ileri sürdükleri doğrudur; o hayatının önemli bir kısmını münzevi gibi yaşamışsa da sonradan bundan vazgeçerek normal bir hayatı benimsemiştir" der (Ebû Bekir er-Râzî, s. 73-82). Halbuki Sokrat'ın hayat tarzında iddia edildiği gibi herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ayrıca kaynaklarda Sokrat'ın Sinoplu Diogenes ile karıştırıldığı, putperestlere karşı mücadele ettiğine inanıldığı ve geriye bir eser bırakmadığı halde İslâmî kaynaklarda sayfalar dolusu özdeyişin ona mal edildiği görülmektedir (İbn Fâtik, s. 91-126; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, s. 116-144). Bu tür literatürün Diogenes Laertius'tan itibaren Geç Helenistik dönemde yaygın hale geldiği ve müslüman müelliflerin de bunlardan nakillerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Gazzâlî'nin tekfir etmesine karşılık İslâm filozofları Sokrat, Eflâtun ve Aristo'yu "ilâhiyyûn" (deist ve metafizikçi) olarak büyük bir saygıyla anar.

BİBLİYOGRAFYA :

Ksenophon, *Şölen ve Sokrates'in Savunması* (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1962; a.mlf., *Sokrates'ten Anılar* (trc. Candan Şentuna), Ankara 1994; Eflâtun, *Sokrates'in Savunması* (trc. Numan Özcan), İstanbul 1998, s. 60 vd., 63, 65; Ya'kûb b. İshak el-Kindî, *Felsefî Risâleler* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2002, s. 80; Ebû Bekir er-Râzî, "Filozofça Yaşama", *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2003, s. 73-82; İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-eş'ebâ* (nşr. Fuâd Seyyid), Beyrut 1405/1985, s. 30-31; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümem*, s. 25; İbn Fâtik, *Muhtârü'l-hikem ve meâsinü'l-kelim* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1980, s. 82-126; İbnü'l-Kıftî, *İhbarü'l-'ulemâ* (Lippert), s. 197-205; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ*, s. 70-76; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Târîhu'l-hükemâ* (nşr. Abdülkerîm Ebû Şüveyrîb), Trablus 1988, s. 107-144; E. von Aster, *Felsefe Tarihi Dersleri* (trc. Macit Gökberk), İstanbul 1943, s. 96; A. Weber, *Felsefe Tarihi* (trc. H. Vehbi Eralp), İstanbul 1964, s. 42-43; Abdurrahman Bedevî, *Eflâtun fi'l-İslâm*, Beyrut 1402/1982, s. 123-145; a.mlf., *Mevsû'atü'l-felsefe*, Beyrut 1984, I, 576-579; C. C. W. Taylor, *Düşüncenin Ustaları: Sokrates* (trc. Cemal Atilla), İstanbul 2002, s. 13-14, 103; D. Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (trc. Candan Şentuna), İstanbul 2003, s. 75.

MAHMUT KAYA

SOKULLU MEHMED PAŞA

(ö. 987/1579)

Osmanlı sadrazamı.

Hiristiyan adı Bayo (Bayıca) olup 1505'te Bosna'nın Vişegrad kazasının Rudo nahiyesinin Sokoloviç (Şahinoğlu) köyünde dünyaya geldi. Zinkeisen, İtalyan kaynaklarından naklen Ragusa yakınlarında Trebinje'de doğduğunu yazar. Babasının adı Dimitriye olarak kaydedilir (Samarčić, s. 8). Bazı Sırp kaynaklarına göre aynı ailenin Ravanci köyünde yaşayan koluna mensuptur (İA, VII, 595). Sadrazamlığı döneminde paşa ile konuşan İtalyan elçileri kendisinin Sırp despotlarının soyundan geldiğini söylediğini ifade ederler. Ayrıca Boşnak asıllı olduğu da belirtilir. Boyunun uzunluğu sebebiyle Osmanlı tarihlerinde "Tavil" veya "Uzun" lakaplarıyla anılır.

İlk eğitimini Bosna manastırları arasında edebî bir merkez olan Mileşeva Manastırı'nda rahip olan dayısından aldı. Burada iken papaz yardımcısı olarak çalıştı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında Bosna'dan devşirme toplamakla görevlendirilen Yayabaşı Yeşilce Mehmed Bey tarafından beğenilip saraya alınmak üzere devşirme yazıldı (Şefik Efendi, vr. 16^{a-b}). Sokoloviç ailesinden daha önce de devşirme alındığı bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi yirmi yıl önce sara-

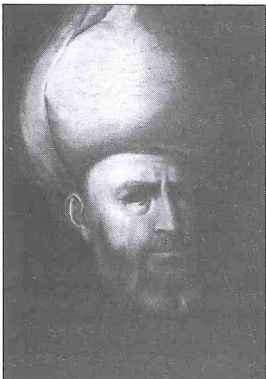
ya getirilen Deli Hüsrev Paşa'dır. Kaynaklara göre ailesi oğullarını devşirme olarak vermek istememiş, ancak Mehmed Bey oğullarının istikbalinin çok parlak olduğunu ve devlet kuşunun başlarına konduğunu söyleyip onları ikna etmiştir (a.g.e., vr. 16^{b-17^b}). Sokullu Mehmed Paşa ise 1576'da Venedik elçisi Marc-Antonio Tiepolo'ya, devşirildiğinde manastırda yemek esnasında yüksek sesle ilâhi okumakla görevli on sekiz yaşında bir genç olduğunu söylemiştir (Samarčić, s. 8-9).

Edirne'ye getirildiğinde, Sadrazam Damad İbrâhim Paşa'yı Mısır'a uğurladıktan sonra buraya gelen ve on ay kadar kalan Kanûnî Sultan Süleyman'a Bosna'nın tanınmış ailelerinden toplanan kırk çocukla birlikte takdim edildi. Ardından Edirne sarayında eğitimine başladı. Bu sırada Mehmed adını aldı ve Edirne Sarayı'nın iç oğlanları zümresine dahil edildi. Edirne Sarayı'ndaki eğitiminin ardından muhtemelen dönemin önde gelen devlet adamlarından Defterdar İskender Paşa'nın maiyetine verildi. Defterdarın İrakeyn Seferi sırasında öldürülmesinden sonra Enderun'a alındı. Önce küçük odada hizmet gördü, oradan iç hazine kısmına geçti. Ardından sırasıyla rikâbdar, çuhadar, silâhdar, çaşnigirbaşı ve büyük kapıcıbaşı oldu (Şefik Efendi, vr. 18^{b-19^a}).

Silâhdar iken Bosna cizyesini toplama-ya memur edilen Ahmed Bey aracılığıyla babasını, ortanca kardeşini ve kendisine küçük kardeşi olarak tanıtılan amcazadesini İstanbul'a getirtti. Babası müslüman olup Cemâleddin Sinan adını aldı. Diğer iki çocuktan öz kardeşi olan büyüğünün adı Mustafa konuldu. Mustafa birkaç yıl sonra ölünce adı en küçük çocuğa verildi. Mehmed Ağa, bir süre sonra annesini ve hâlâ köyde yaşamakta olduğunu öğrendiği asıl küçük kardeşini de İstanbul'a getirtti. Bu çocuk İbrâhim Paşa Sarayı'na verildiyse de fazla yaşamadı. Sokullu, Barbaros Hayreddin Paşa'nın 6 Cemâziyelevvel 953'te (5 Temmuz 1546) ölümü üzerine kaptan-ı deyâliğe tayin edilerek taşraya çıktı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın ikinci İran seferi esnasında 24 Rebîülevvel 956'da (22 Nisan 1549) vezâretle Mısır beylerbeyliğine tayin edilen Semiz Ali Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğine getirildi (Emecen – Şahin, sy. 23 [1998], s. 96). 3 Receb 956'da (28 Temmuz 1549) padişahın huzuruna çıkarak yeni vazifesine başladı ve yıl sonuna kadar sürecek askerî harekâta katıldı. Bu kadar hızlı yükselmesi sarayda iken padişahın yakın çevresine girip Kanûnî'nin güvenini kazandığını göstermektedir.

İran seferinden sonra Erdel'de yaşanan problemler, Erdel kralı küçük yaşta Yanoş'un vasisi keşiş Georg Martinuzzi'nin yol açtığı karışıklıklar yeni bir Osmanlı seferini gerekli kıldığında harekâtın kumandası Rumeli beylerbeyi sıfatıyla ona verildi. Osmanlı ordusu, Martinuzzi'nin diplomatik yollarla oyalama çabalarına rağmen 6 Ramazan 958'de (7 Eylül 1551) Tuna'yı geçti. Tîtel civarından Tîsa nehrini aşan Sokullu Mehmed Paşa başta Beçe (Beçse), Beçkere, Çanad ve Lipova (Lippa / Lipva) olmak üzere irili ufaklı birçok kaleyi, palangayı ve iskeleyi ele geçirdi, Avusturya-Macar kuvvetlerinin asıl karargâhı olan Tımişvar'ı muhasara etti. Stefan Losanczy'in kumandasındaki müdafilerin kararlı direnişi ve soğukların bastırması yüzünden 17 Zilkade'de (16 Kasım) Tımişvar kuşatması kaldırılan Sokullu Mehmed Paşa Belgrad'a kışlağa çekildi.

Kışın çatışmalar devam etti ve Martinuzzi'nin desteğiyle Lipova tekrar Avusturyalılar'ın eline geçti. Baharda Erdel harekâtının kumandası ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'ya verildi, Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'ya da serdara katılması emredildi. 21 Cemâziyelevvel 959'da (15 Mayıs 1552) Belgrad'da Sokullu'nun kuvvetleriyle birleşen Serdar Vezir Ahmed Paşa, 6 Receb'den (28 Haziran) 4 Şâban'a (26 Temmuz) kadar devam eden bir muhasara sonucu Tımişvar'ı fethetti. Bir rivayete göre kale üzerine yapılan son hücum sırasında Sokullu Mehmed Paşa'nın atı bir tüfek kurşunuyla öldürüldü, ancak Mehmed Paşa başka bir ata binip savaşı sürdürdü (Altınay, s. 10). Tımişvar'ın fethinden sonra Lipova, Solimos, Solnok (Szolnok) gibi kaleleri de ele geçiren Osmanlı ordusu 20 Ramazan'da (9 Eylül) Eğri'yi kuşattı. 1 Zilkade'ye (19 Ekim) kadar süren muhasarada kale alınamayınca Sokullu Mehmed Paşa da ordu ile birlikte Belgrad'a kışlağa çekildi.

Sokullu Mehmed Paşa'nın yağlı boya portresi (Soprintendenza alle Gallerie - Floransa)

Osmanlılar'ın Batı sınırlarında meşgul oldukları sırada Safevî Hükümdarı Şah Tahmasb'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Bağdat'ın güvenliğini tehdit etmesi yeni bir Osmanlı-İran savaşına yol açınca Kanûnî Sultan Süleyman, Nahcivan seferi diye anılacak üçüncü İran seferine çıkmadan önce Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'ya Anadolu'ya geçmesini ve Tokat'ta kışlamasını emretti. 960 (1553) kışını Tokat'ta geçiren Sokullu Mehmed Paşa 5 Haziran 1554'te Suşehri civarında yapılan ordu alayına katıldı ve padişahın maiyetinde 30 Temmuz'a kadar süren ve Nahcivan'ın tahribiyle neticelenen harekâta iştirak etti. Osmanlı ordusu sefer dönüşünde Erzurum civarına vardığında Şah Tahmasb'ın Çoruh yöresinde saldırıya geçtiği haberi geldi. Bunun üzerine Sokullu Mehmed Paşa, Rumeli birlikleriyle Şam ve Karaman beylerbeyileri dahil Vezîriâzam Kara Ahmed Paşa'nın emri altında Oltu'ya gönderildi (6 Eylül). Şahın ric'at ettiği öğrenilince tekrar Erzurum'a döndü (21 Eylül). Barış talebiyle gelen bir Safevî elçisini kabul eden Kanûnî Sultan Süleyman yine aynı gün Sokullu Mehmed Paşa'ya vezâret tevcih etti ve onu dördüncü vezirliğe getirdi (Lokmân b. Hüseyin, vr. 72^a). Bir belgede vezirliği tayini 25 Şevval 961 (23 Eylül 1554) olarak gösterilir (BA, A.RSK, nr. 1453, s. 16). Kanûnî Sultan Süleyman Amasya'da iken 10 Mayıs 1555'te bir Safevî elçilik heyetinin barış isteğiyle Amasya'ya geldiğinde Sokullu Mehmed Paşa yapılan barış müzakerelerine katıldı, padişahın emriyle elçiye ziyafet verdi. Sefer dönüşünde Düzmece Şehzade Mustafa isyanında âsilerin te'dibiyle görevlendirildiyse de Rumeli muhafazasına bırakılan Şehzade Bayezid'in birlikleri Sokullu daha Edirne'ye varmadan Düzmece Mustafa'yı ele geçirerek isyanı bastırmıştı (Busbecg, s. 80-86). İstanbul'a döndükten sonra Vezîriâzam Kara Ahmed Paşa'nın 13 Zilkade 962'de (29 Eylül 1555) öldürülmesi ve ikinci vezir İbrâhim Paşa'nın yaşından dolayı emekli edilmesinin ardından Sokullu üçüncü vezir oldu. Bu görevdeyken 1557'de Sırp kilisesini İpek'te tekrar açtırdı ve başına kardeşi Makarije'yi patrik olarak tayin etti (Samarčić, s. 71-82).

Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid'in mücadelesi Sokullu Mehmed Paşa'nın kariyerinde bir dönüm noktası oldu. İki oğlu arasında günden güne artan gerilimi sona erdirmek isteyen Kanûnî Sultan Süleyman birer hatt-ı hümayunla Sokullu Mehmed Paşa'yı Şehzade Selim'e, dördüncü vezir Pertev Paşa'yı Şehzade Bayezid'e na-

sihat için gönderdi. Şehzade Bayezid'in Nisan 1559'da ordusuyla birlikte Amasya'dan ayrılarak Ankara'ya gelmesi üzerine Kanûnî Sultan Süleyman bu defa onu bir miktar kuvvetle Konya'ya Şehzade Selim'e yardım için yolladı. Mehmed Paşa, 21 Şâban 966'da (29 Mayıs 1559) şehzadeler arasında Konya ovasında yapılan savaştan Şehzade Selim'in galip çıkmasında önemli rol oynadı. Mağlûp şehzadeyi ele geçirmek için Şehzade Selim'le birlikte Sivas'a kadar ilerlediği sırada Şehzade Bayezid'in İran'a iltica ettiği haberini aldı ve padişahın emriyle 1559-1560 kışını Halep'te geçirdi.

Rüstem Paşa'nın 28 Şevval 968'de (12 Temmuz 1561) vefat etmesi ve yerine Semiz Ali Paşa'nın getirilmesiyle Sokullu Mehmed Paşa ikinci vezir oldu. 1562'de Şehzade Selim'in kızı İsmihan (Esmâhan) Sultan ile evlenmesi Sokullu'nun mevkiini daha da sağlamlaştırdı. Semiz Ali Paşa'nın 30 Zilkade 972'de (29 Haziran 1565) ölümü üzerine sadrazamlığa yükseldi. Sokullu Mehmed Paşa bu makama tayin edildiğinde Malta kuşatması sürüyordu. Ayrıca Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın 1564'te ölmesi ve II. Maximilian'ın tahta çıkması dolayısıyla 1562'de yapılan barış antlaşmasının yenilenmesi ve Osmanlılar'a tâbi olan Erdel Kralı Yanoş'un ele geçirdiği Szatmar'la ilgili görüşmeler devam ediyordu. Yeni sadrazam selefinin aksine Avusturya ile barış taraftarı değildi. Macaristan'daki Osmanlı kuvvetleri Erdel'e sevk edilmmişti. İki taraf arasındaki görüşmelerden bir netice alınamayınca Osmanlı ordusu sefer hazırlıklarına başladı.

Kanûnî Sultan Süleyman 11 Şevval 973'te (1 Mayıs 1566) son seferine çıkarken Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa da yanındaydı. Sokullu Mehmed Paşa 7 Ağustos 1566'da başlayan Sigetvar Kalesi muhasarası işini üstlendi. Padişahın rahatsızlığı dolayısıyla yaklaşık bir ay süren Sigetvar kuşatmasının bütün sorumluluğu onun üstünde kaldı. Birçok gecesini siperde askerlerle birlikte geçirdi, hatta bir defasında hayatı sır kâtibi Feridun Ahmed Bey tarafından son anda kurtarıldı. Nihayet 5 Eylül'de Osmanlı askerleri kale bedenine açılan bir gedikten içeri girmeye başladı. Müdafaa imkânının kalmadığını gören kale kumandanı Miklós Zrínyi iç kaleye çekildi. Bunun üzerine iç kale kuşatıldı ve surları ateşe verildi. Sigetvar tamamen düşmek üzere iken 6-7 Eylül gecesine Kanûnî Sultan Süleyman vefat etti. Böyle bir durumda padişahın ölümünün asker arasında duyulması bir aylık çabayı boşa

çıkarabilirdi. Sokullu Mehmed Paşa, padişahın ölümünden haberdar olanlara bunun bir sır olarak saklanması emretti. 7 Eylül'de Zrínyi'nin huruç hareketini püskürtten Osmanlı askerleri kısa sürede iç kaleyi de ele geçirdiler. Sokullu Mehmed Paşa, hemen fetihnâmeyle birlikte babasının öldüğünü belirten bir mektubu Kütahya'daki Şehzade Selim'e gönderdi. Bundan sonra padişah hayattaymış gibi işleri yürüttü. Şehzade Selim gelinceye kadar üç hafta bu sırrı sakladı. Padişahın vefatını Belgrad'a yaklaşıncı duyurdu ve askeri de etkileyici sözleriyle teskin etti. Bu tehlikeli durumun izlediği dikkatli siyasetle ve aldığı tedbirlerle atlatılmasını sağladı. Fakat Belgrad'da cülûs bahşışı verilmemesini kabullenemeyen ve İstanbul'a gelindiğinde padişahın yolunu kesen askerleri ikna edemedi. Belki de yeni padişaha vazgeçilmez olduğunu ve siyasi nüfuzunu hissettirmek için özellikle böyle davranmıştı. Nitekim padişaha bahşış ve zamların kabulü sözü verdirilerek durum yatıştırıldı.

II. Selim de tahta geçtikten sonra devletin yönetimine fazlaca müdahalede bulunmayarak işleri ona bırakacaktı. Bununla beraber Sokullu Mehmed Paşa, mevkiini muhafaza etmek için zaman zaman güçlü rakipleriyle uğraşmak zorunda kaldı ve Kanûnî dönemi politikalarının takipçisi oldu. Hindistan'da daha aktif bir politika takip edilebilmesi için önceki dönemlerde de düşünülen Süveyş'te bir kanal açılması projesi tekrar gündeme geldiyse de bu bir teşebbüsten öteye geçemedi. Hint müslümanlarıyla Kanûnî Sultan Süleyman zamanında başlayan münasebetler sürdürüldü. Açe Sultanı Alâeddin Riâyet Şah'a, Portekizliler'e karşı kullanılmak üzere Kurtoğlu Hızır Reis kumandasında bir donanma gönderileceği vaad edildi. Ancak bu donanma Yemen hadiseleri sebebiyle gönderilemeyince aralarında top döküm ustaları, topçular ve mühendislerin bulunduğu 500 Türk askeriyle birkaç ağır tunç top ve çeşitli savaş levazımını taşıyan iki yardım gemisi 1567'de Açe'ye vardı. Yemen'de İmam Mutahhar'ın 1567'de başlayan isyanıyla sarsılan Osmanlı hâkimiyeti Koca Sinan Paşa'nın iki yıl süren faaliyetleriyle 1570'te tekrar tesis edildi. Sokullu Mehmed Paşa, ilk defa 1563'te gündeme gelen Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme projesini ise hayata geçiremedi. Bu işle ilgili olarak Astarhan seferine memur edilen Kasım Paşa başarılı olamadı (1569). Bu sırada başta Lala Mustafa Paşa olmak üzere Sokullu'nun rakipleri onun muhalefetine rağmen Kıbrıs'a sefer düzenlenmesini

sağlayınca imparatorluğun bütün dikkat ve enerjisi Akdeniz'e yöneldi.

Sokullu Mehmed Paşa, Kıbrıs seferini bir Haçlı tehlikesini Osmanlılar'ın üzerine çekebileceği ve fetih gerçekleşirse kendisine yeni rakipler çıkacağı için istemiyordu. Fakat Lala Mustafa Paşa'nın padişah üzerindeki etkisini bu defa kıramadı. Bununla beraber tahminleri doğru çıktı ve Kıbrıs'ın fethini engelleyemeyen Haçlı donanması İnebahtı'da Osmanlı donanmasının hemen hemen tamamını yok etti. İtalya'da kutlamalar sürerken sadrazam Uluç Ali Paşa'yı kaptan-ı deryâliğe getirdi ve dağılmış donanmayı toplamakla görevlendirdi. Yeni bir donanma inşasını başlattı. İstanbul'dan Alanya'ya kadar bütün Osmanlı tersanelerinde yeni gemilerin yapımı için hummalı bir faaliyete girildi. Gerçekten de o kış yapılan büyük çalışma neticesinde Osmanlı donanması yeniden inşa edildi. Fransız elçisi bu durum karşısında 8 Mayıs 1572'de Kral IX. Charles'a gönderdiği mektubunda, "Kendi gözlerimle görüp değerlendirmesini yapma fırsatını bulmamış olsaydım asla bu monarşinin gücüne inanmazdım. Ama gerçekten de tek bir gün geçmiyor ki yeni etkilerle karşılaşmayayım" diye yazmıştı. Haziran ayında bu donanma Akdeniz'e açıldı. Bu hadisenin ardından müttefikler bir daha toparlanamadılar, Venedik de 1573 yılında Kıbrıs'ın fethini kabul edip tazminat ödeyerek Osmanlı Devleti ile antlaşma yaptı. 1574'te Koca Sinan Paşa ve Kılıç Ali Paşa'nın başında bulunduğu bir Osmanlı donanması otuz üç günlük kuşatma sonunda Halkulvâdî'yi alıp İspanyollar'ı Tunus'tan çıkarttı.

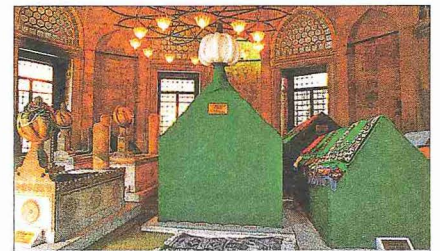
Sadrazam, bu sıralarda Lehistan iç politikasında yaşanan gelişmeleri de yakından takip edip yönlendirdi. 1572'de Lehistan Kralı II. Szigismund'un vârisiz ölümüyle Polonya tahtı için çekişme başlamış, Ruslar'ın buraya asker sevki Sokullu'nun Lehistan işiyle doğrudan ilgilenmesine yol açmıştı. Lehistan, Habsburglar'a ve Rusya'ya karşı tampon bölge olarak görülüyordu. Lehistan tahtına Osmanlı aleyhtarı birinin geçmesi Eflak, Boğdan ve Erdel'in tehlike altına girmesi anlamı taşıyacaktı. Başlangıçta Sokullu Mehmed Paşa, Leh beylerinden birinin seçilmesi taraftarıydı. Ancak Fransa'nın da olaya müdahil olması ve Fransa kralının kardeşi Henry de Valois'i aday göstermesi üzerine onu desteklemeyi uygun gördü. Leh beylerine ve piskoposlarına yaptığı baskı ve tavsiyelerle Henry, Lehistan kralı seçildi. Fakat Henry'nin 1574'te Fransa tahtına geçmek üze-

re ayrılmasıyla Lehistan yine başsız kaldı. Bunun üzerine Sokullu, buraya Erdel Voyvodası Stephan Bathory'yi kral seçtirdi. Böylece Lehistan'daki Osmanlı nüfuzunu tam anlamıyla tesis etmiş oldu.

Sokullu Mehmed Paşa, II. Selim vefat ettiğinde padişahın ölümünü gizleyerek saraydaki kardeşlerinden birinin tahta geçirilmesinden endişe eden Manisa'daki Şehzade Murad'ın cülûsunu sağladı. III. Murad da İstanbul'a geldiğinde yaşlı veziriâzamı yerinde tuttu. Ancak III. Murad döneminde makamını muhafaza etmesi zorlaşmaya başladı ve aleyhindeki faaliyetler giderek arttı. Düşmanlarının padişaha yaptıkları telkinler sonucunda eski otoritesi yavaş yavaş azaldı. Rakipleri sadrazamın karşı çıkmasına rağmen 1578'de İran'a savas açtılar. Doğrudan padişahla irtibat kurarak devlet işlerini yaptırma başladılar. Sadrazam kendi yetkisinde olan tayinlerde ve diğer işlerde bile devre dışı bırakıldı.

Sokullu'nun en yakın adamlarından Feridun Ahmed Bey 1576'da nişancılıktan azledilmiş, kethüdâsı Hüsrev Ağa ile kapıcıbaşı Sinan Ağa da yanından uzaklaştırılmıştı. Ayrıca amcasının oğlu Budin Beylerbeyisi Mustafa Paşa 1578'de idam edilmişti. Öte yandan özellikle Lala Mustafa Paşa ile Koca Sinan Paşa arasında sadrazamlık çekişmesi hızlandı ve bir bakıma bu çetin mücadele onun makamında bırakılmasının da başlıca sebebi oldu. Bütün baskılara rağmen dengelere dikkat ettiği anlaşılan III. Murad'ın etkisiyle mevkiini muhafaza eden Sokullu Mehmed Paşa, Osmanlılar'ı doğuda ve batıda yeni çatışmalardan uzak tutma siyaseti izlemeyi sürdürdü. 1577'de Avusturya ile barış antlaşması yenilendi, Venedik'le mevcut barış muhafaza edildi, ticarî imtiyaz talebiyle İstanbul'a gelen ilk İngiliz elçilerine karşı iyi muamele gösterildi.

Sokullu Mehmed Paşa'nın türbesi içindeki sandukası

Devlet idaresinde sıkıntılar içerisinde iken bir gün konağında ikinci divanına gelen bir derviş Sokullu Mehmed Paşa'ya arzuhal verecekmiş gibi yapıp koyundan bir hançer çıkararak kalbine sapladı. Ağır yaralanan yaşlı sadrazam kısa bir süre sonra öldü (20 Şâban 987 / 12 Ekim 1579). Sokullu'yu öldüren kişi görünüşte timarının azaltılmasından şikâyetçi olan bir Boşnak'tı. Ancak bazı araştırmacılar suikastta Hamzavîler'in rolü olduğu üzerinde dururlar. Tarikatın şeyhi Hamza Bâli suikasttan yıllar önce İstanbul'da idam edilmişti. Dervişin şeyhin intikamını almak için Sokullu'yu öldürdüğü söylenir. Ayrıca çok kuvvetli olmasa da sadrazamdan kurtulmak isteyen III. Murad'ın da suikastın arkasında olduğu iddiaları vardır (Schweigger, s. 99-100). Türbesi Eyüp'tedir. Venedik'teki Fransız elçisi Ferrier'in III. Henri'ye 28 Kasım 1579 tarihinde gönderdiği bir raporda bu cinayetin asıl sebebinin cinayet öncesi onun sergilediği dinî patavatsızlık olduğu, adı geçen katil ve diğer birçok suç ortaklarının onu Hristiyanlık'la itham ettikleri bilgisi bulunur. Ayrıca hristiyan din adamı olan ve ondan birçok hediye alan bir kardeşi (yeğeni) olduğuna, hristiyanları genelde çok koruduğuna ve hristiyan devletlere karşı savaşı her hâlükârda engellediğine de dikkat çekilir.

Sokullu Mehmed Paşa kaynaklara göre büyük bir zekâ ve maharete, olağan üstü bir hafızaya, dur durak bilmeyen bir hareketliliğe sahip, ölçülü ve düzenli bir hayat tarzı süren, en zorlu işlerin bile kolayca üstesinden gelen bir devlet adamıydı. Zekâsı ve devlet işlerinde uzun yılların tecrübesiyle hızlı ve kesin kararlar alabilmişti. Yabancı elçilerle konuşmalarında onları sükûnetle dinleyip taleplerine kulak verir, acelecî veya hakarete varan ifadeler kullanmaktan kaçınır, gerektiğinde bu tür sözleri yumuşak bir üslûpla söylerdi. Venedik elçisi Tiepolo sadrazamla konuşurken insanın bir Türk'ten ziyade bir hristiyan hükümdarla konuşuyormuş hissine kapıldığını söyler. İlim sahiplerini kollayan Sokullu'ya birçok kitap ithaf edilmiştir. Oğulları Kurd Bey, Hasan Paşa ve İbrâhim Han'dır. Bunlardan ilki kendisinden önce vefat etmiştir. Sokullu'nun soyu iki koldan devam eder. Biri ilk eşinden olan Hasan Paşa'dan, diğeri II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'dan olan oğlu İbrâhim Han'dan gelir. Bu ikinci kol İbrâhim Hanzâdeler olarak anılmış ve Osmanlı hânedanına alternatif arandığı zamanlarda sık sık gündeme gelmiştir.

Sokullu Mehmed Paşa'nın üç padişaha vezîriâzamlık yapması ve yaygın şöhreti, hakkında birçok menâkıbın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı kaynaklarının bazılarında onun tarihe meraklı olduğu ve tıpkı Murad Hudâvendigâr gibi şehid olmayı arzuladığı ifade edilir. Sırp ve Boşnak kaynaklarında kendisi hakkında halk söylence ve türkülerine kadar yansıyan hikâyelere yer verilir (Zirojevic, sy. 4 [1984], s. 56-67). Alman kaynaklarında ise onun büyük gücü, sonsuz serveti, birçok hayratı söz konusu edilir.

Uzun süren sadrazamlığında büyük bir servet sahibi olan Sokullu Mehmed Paşa birçok hayır eseri inşa ettirmiştir. Azapkapı'da yaptırdığı ve Azapkapı Camii diye anılan cami, Kadirga'da inşa ettirdiği cami; medrese, çeşme ve zâviyeden oluşan külliye; Eyüp'te medrese, dârülkurrâ, çeşme ve türbeden meydana gelen külliye; Büyükkçekmece'de yaptırdığı ve Köprübaşı Camii diye de bilinen mescid; Lüleburgaz'da inşa ettirdiği cami, medrese, sıbyan mektebi, arasta, kervansaray, çift hamam, imaret ve köprüden oluşan külliye; Hatay iline bağlı Dört Yol Payas'ta inşa ettirdiği cami, hamam, medrese, kervansaray ve arastadan oluşan külliye; Edirne yolu üzerinde Havsa'da yaptırdığı cami, medrese, tekke, imaret, çift hamam, arasta, çeşme, sıbyan mektebi ve köprüden oluşan külliye; Antakya'da bir han ve Erdel Beçkerekte imaret, cami, han, çeşme, köprü ve dârülkurrâdan oluşan külliye zikredilebilir. Sokullu ayrıca Edirne, Mekke ve Medine'de bir kısmı günümüze ulaşmayan birer hamam, Saraybosna'da imaret, saray ve kervansaray, Kırklareli, Trebinje (Arslanağa), Vişegrad ve Tekirdağ'da köprü inşa ettirmiştir. Ayasofya yakınlarındaki sarayı ile Kadirga, Halkalı ve İstanbul dışındaki sarayları da bugüne kadar gelmemiştir.

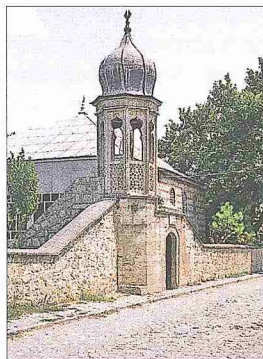
BİBLİYOGRAFYA :

Şefik Efendi, *Cevâhirü'l-menâkıb*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2583, tür.yer.; Feridun Ahmed Bey, *Nüzhâtü'l-esrârî'l-ahbâr der Sefer-i*

Sigetvar, TSMK, Hazine, nr. 1339, tür.yer.; Bos-tan Çelebi, *Süleymannâme*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3317, vr. 69^a-73^a; Âli Mustafa Efendi, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TV, nr. 5959, tür.yer.; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 91-94; Lokmân b. Hüseyin, *Zübdetü't-tevârih*, TİEM Ktp., nr. 1973, vr. 71^b-95^a; Peçuyul İbrâhim, *Târih*, I, tür.yer.; *Târih-i Âli Osmân* (haz. Mustafa Karazeybek, yüksek lisans tezi, 1994), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 445-446, 458; *Hoca-zade Mehmed Efendi'nin İbthâcû't-tevârih'i* (haz. Ahmet Akgün, doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 225-275; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 32-34; S. Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581* (nşr. H. Stein, trc. S. Türks Noyan), İstanbul 2004, tür.yer.; O. G. de Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm* (trc. Aysel Kurutluoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 80-86; S. Gerlach, *Türkiye Gün-lüğü 1573-1576, 1577-1578* (ed. Kemal Beydilli, trc. T. Noyan), İstanbul 2007, I-II, bk. İndeks; Zinkeisen, *Geschichte*, II, 914-936; III, 92-570; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, II, 39-50, 60-64, 219-223; Ahmet Refik Altınay, *Sokollu* (haz. İbrahim Delioğlu), İstanbul 2001; Danişmend, *Kronoloji*, II, 202-203, 206-209, 217-218, 263-264, 267-277; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 393-397, 409-420, 549; III/1, s. 42-44, 51-52; A. Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, tür.yer.; Kemal Beydilli, *Die Polnischen Königsuahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im lichte Osmanischer Archivalien*, München 1976, tür.yer.; Radovan Samarčić, *Dünyayı Avcılarından Tutan Adam: Sokollu Mehmed Paşa* (trc. Meral Gaspiralı), İstanbul 1995; Yavuz Çelenk, *Antakya Sokullu Mehmed Paşa Hanı Restorasyonu*, İstanbul 1996; Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, İstanbul 1998, tür.yer.; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600* (trc. Halil Berkay), İstanbul 2000, I, 388-391; a.mlf., "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *TTK Belleten*, XII/46 (1948), s. 349-402; İsmail Hakkı Göksoy, "Güneydoğu Asya İslâm Ülkelerinde Türk İzleri", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, IX, 619-632; Abdurrahman Şeref, "Sokollu Mehmed Paşanın Evâil-i Ahvâl ve Ailesi Hakkında Bazı Mâlûmat-Cevâhirü'l-menâkıb", *TOEM*, V/29 (1330), s. 257-265; M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Süleyman Süleyman'ın 1566 Szigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları", *TD*, sy. 21 (1966), s. 1-14; a.mlf., "Mehmed Paşa", *İA*, VII, 595-605; Razaulhak Şah, "Açı Padişahı Sultan Alâeddin'in Kanunî Sultan Süleyman'a Mektubu", *TAD*, V/8-9 (1967), s. 373-409; O. Zirojevic, "Mehmed Pascha Sokolli im Lichte Jugoslawischer Quellen und Überlieferungen", *Osm.Ar.*, sy. 4 (1984), s. 56-67; Tülay Artan, "The Kadirga Palace Shrouded by the Mists of Time", *Turcica*, XXVI, Paris 1994, s. 124; Feridun Emecen - İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihi Sancak Tevcih Defteri", *TTK Belgeler*, sy. 23 (1998), s. 96; G. Veinstein, "Sokollu Mehmed Paşa", *EI²* (İng.), IX, 706-711.

ERHAN AFYONCU

Sokullu Mehmed Paşa'nın İstanbul Büyükkçekmece'de inşa ettirdiği, Köprübaşı Camii adıyla da anılan Sokullu Mehmed Paşa Mescidi

SOKULLU MEHMED PAŞA CAMİİ

(bk. AZAPKAPI CAMİİ).